

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՌԵԺԸ. 1868 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

(Տես էրես 303)

Գ. ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Մարդուս դիրքը աշխարհիս վրայ, և մարդկային վիճակին աստիճանաբար բարելաւնալը:

Տիւրքէ վերջին խօսակցութեամբը շատերուն սրտին մէջ փափաքներ արթնցուցեր էր, զորոնք կը ջանային լեցունել. ուստի երկրորդ օրը մէկէն Հռայմոնտոս իրեն դիմողաց խումբը սովորականէն շատ աւելի շատուոր գլտաւ. բաղմամբիւ հարցմանց պատասխանեց, և հասարակութեան մատենագարանէն՝ որուն պահպանութիւնը իրեն յանձնուած էր, շատ գիրքեր ձեռքէ ձեռք անցան, որոնք ինչուան այն ժամանակ քիչ ընթերցող ունեցեր էին. կ'ուզէին քանի մ'ընտիր գիրքեր կարդալ՝ որոնց օգտակարութիւնն հասկըցուցեր էր բժիշկն, ըրած խօսակցութիւններովը:

Սակայն Միրըպոյի ամենայն բնա-

կիչքն այս օրինակիս չհետեցան. պանդոկներ ու սրճանոցներ յաճախողներն իրենց ժողովուելու վարժած տեղերը դարձուցին ընթացքին, բայց սովորականէն շատ աւելի սակաւաթիւ գտան եկողները. բժիշկն խօսակցութիւններն արդէն քանի մը հոգւոյ անոնցմէ հրաժարելուն պատճառ եղեր էին: Բասսըմար և Պասսէ, որոնք իրենց վիճակովն ան սակաւաթիւ անձանցմէ էին որոնց շահը չմիաբանիր միշտ հասարակաց բարւոյն հետ, կը կատղէին եղածին վրայ. կը ջանային ուրեմն Տիւրքէի խօսակցութեան արդիւնքը փճացնել, բայց իրենց նպաստամատոյց յաղթահարեալ առարկութեանց զինարանը միայն ունէին. և թէպէտ

վիէդէն և Մոքոր ուրիշ առիթի մէջ իրենց օգնութիւն կ'ընէին՝ այլ յայսմ պատճառաբանութեամբ Տիւբրէի հետ կուռելու կարող չէին գտնել զիրենք. ծաղրածութեամբ դիւրագոյն ևս յաջողիլ կարծեցին. կը յուսային այսու տկարացնել այն իշխանութիւնը՝ որով Տիւբրէ կը տիրէր ուրիշներուն մտացը՝ ի վնաս իրենց շահուն. ուստի թէպէտ և իրենց համար նեղութիւն ու ձանձրութիւն էր կիրակի օրերուն համախմբութեանցը ներկայ գտնուիլը, սակայն չէին ուզեր պակսիլ: Վիէդէն իրենց օգնութեան հասաւ յաջորդ կիրակին խօսակցութիւնն ինքն սկսելով:

— Պ. Տիւբրէ, ըսաւ՝ երբ ամենքն իրենց տեղը նստան, մեզի ըսիր թէ ամենայն ինչ աշխարհիս վրայ մարդու երջանկութեանը համար կարգադրեալ են, և թէ ամենայն ինչ մեզի Աստուծոյ բարութիւնը կ'ապացուցանէ. ան առեն ինչպէս կրնանք միաբանել այս բարութեան գաղափարն այնչափ չարեաց հետ՝ որ ամեն մէկ քայլ առնելնուս առջնինս կ'ելլեն:

— Եւ մասնաւորապէս, կցեց Լէոնարտ, ինչպէս միաբանել իրեն արդարութեան գաղափարն այն տեսարանին հետ՝ որ ամենուրեք մեր առջև կը պարզի, որ է՝ անզգամաց յաղթանակն ու չարագործաց յաջողութիւնը, բարիներուն վշտակրութիւնը ու ազնիւ մարդկանց թշուառանալն ու կործանիլը:

— Ամենապարզ կերպով, Լէոնարտոս, մարդուս բնութեանը և այս աշխարհիս մէջ ունեցած վիճակին վրայ խորհրդածելով: Ես ալ այսօր ճիշդ այս նիւթիս վրայ կ'ուզէի խօսիլ ձեզի հետ. բայց այս խնդրոյն մէջ դեռ չմտած, ներեցէք ինծի որ պատասխանեմ անզգամաց յաջողութեանն համար շատեւրուն ունեցած տոգոհութեանը: Այս յաջողութիւնը ձեր մտացը գէմ կու գայ, և դուք յայնմ Աստուծոյ արդարութեանը գէմ խօսելու նիւթ մը կը գտնէք: Ինչո՞ւ համար, կ'ըսեն շատերը, զրեթէ միշտ նենգաւորները յաջո-

ղութիւն պիտի գտնեն այս աշխարհիս վրայ, երբ համեստ մարդիկ շատ անգամ ձախորդութեան կը հանդիպին: — Զարմանալու բա՛ն մ'է ասիկա. անզգամներն իրենց առջև բացուած կը գտնեն այն միջոցները՝ զորոնք համեստ մարդիկ ալ կրնան գործադրել. ասկէ դուրս՝ նաև իրենց համար են ամեն անհիշատ և վատ միջոցներն որ համեստ անձինք կ'ամօշնան գործադրելու. անոնք հարստանալու համար տասն կերպ միջոց ունին, երբ համեստ մարդունը մէկ մ'է միայն. ես մէկ բանի վրայ միայն կը զարմանամ, թէ ինչո՞ւ աւելի ստէպ յաջողութիւն չեն ունենար: Բայց ըսէ ինծի, Լէոնարտոս, կ'ուզէիր այսպիսի պայմաններով հարստանալ:

— Ապահովապէս՝ չէ, Պ. Տիւբրէ. չնորհակալ եմ այս պարզ դիտողութիւնն ընել տալուդ համար. սակայն ծանր է միշտ անզգամին յաջողիլը տեսնելն ու համեստին թշուառանալը:

— Կը խոստովանիմ որ ցաւալի բան է. սակայն ասիկա կարծուածին չափ ստէպ չպատահիր: Անզգամներուն յաջողութիւնը աչքերնուս կը զարնէ պատճառած գայթակղութեանն համար, և հաշուի չենք առնուր այնչափ կործանող անձինքը՝ վասն զի բնական բան է: Իսկ գալով այն մարդկանց որոնք համեստ ճամբաներով, աշխատութեամբ, կարգով կանոնով ու խընայողութեամբ, խեղճով ու գործունէութեամբ յաջողութիւննին կը գրտնեն, քան զամենքն աւելի բազմագոյն են. բայց այս է կարգն որ մտադրութիւն չենք ընել: Սակայն վերջապէս կան յաջողութիւն գտնող անզգամներ, և ինծի կը հարցընէք թէ ինչպէս կարելի է միաբանել այս բանս Աստուծոյ արդարութեանն ու բարութեանն հետ:

Է՛հ, բարեկամքդ իմ, ասկէ աւելի ինչ լաւագոյն հաւաստիք հանդերձեալ կեանք մը ըլլալուն համար: Որովհետեւ Աստուծոյ գերագոյն կերպով արդար ու բարի է՝ չիկրնար բարիները զո՛հ ընել իրենց առաքինութեանը. եթէ կը ներէ որ անզգամք յաղթանակեն այս

աշխարհիս վրայ՝ պատրաստ է պատ-
ժել զիրենք ի հանդերձեալ կեանս,
ուր պիտի հատուցանէ արդարոց այս
աշխարհիս վրայ քաջածններուն փո-
խարէն: Տեսներ իրաւցնէ ինչ է մար-
դուս վախճանը:

Մարդս սոսկ անուանոց պէս իր բնա-
կան զրգմանքը մտիկ չընէր. այլ խո-
հուն և բանաւոր էակ մ'է, ազատու-
թիւն ունենալով ընելու կամ չընելու
որ և իցէ բան, և կամք մը իրեն հաճոյ
եղածն որոշելու համար: Որովհետեւ
խոհուն և ազատ է, այսինքն՝ որովհե-
տեւ ազատութիւն ունի ընտրութիւնը
նելու ընդ մէջ չարին և բարւոյն, Աս-
տուծոյ արդարութիւնը չարիք ընողնե-
րուն համար պէտք էր պատիժ հաս-
տատել, և վարձք ի հատուցումն ա-
ռաքինեաց: Այս աշխարհիս կեանքը
փորձ մը պէտք է որ ըլլայ ուրեմն, որուն
հատուցումներն երկինքն է: Ինչպէս
մենք վարձուց իրաւունք կ'ունենայինք
եթէ արդիւնք վատընելու առիթի մէջ
չըլլայինք. կրնա՞ր Աստուած իր արդա-
րութեամբը առանց արժանաւորու-
թիւն ունենալուս մեզի հատուցումներ
պարգեւել: — Բայց այս յայտնի է որ
չատ ծանրագին են հատուցումներն, ը-
սաւ ժարլան նեղսրտութեամբ:

— Ոչ այնչափ ժանրագին որչափ որ
կը կարծես, Պ. Ժարլան. եթէ այս
կեանքս փորձանաց ժամանակ է, եր-
կիրս ալ անցողական տեղ մ'է. սա,
կայն տես թէ կարելի էր որ Աստուած
աւելի զարգարել զայն և մեր պիտո-
յիցն համար լաւագոյն ևս յարմարը-
նէր. տես թէ կրնար մեզի աւելի մի-
ջոցներ շնորհել կեանքերնիս զարդա-
րելու համար՝ որչափ որ ըրաւ խելք ու
ըմբռնողութիւն պարգեւելով: Երբ քիչ
ատենէն մարդուս ընկերութեան հետ
ունեցած վերաբերութիւնները քննու-
թեան առնելու ըլլանք, կը տեսնենք
նաեւ թէ այս ընկերութիւնը վիճակնիս
լաւքընելու համար որչափ յաջողութիւն
ներ մեզի կը շնորհէ. պիտի տեսնենք
որ այս յաջողութիւնը կ'աճին օր ըստ
օրէ քաղաքակրթութեան զարգացմամբ:

Երբ կարծես թէ Աստուած իր բարու-
թեամբը մարդկութեան անցեալ սերուն-
դոյ ջանքը հաշուի կ'առնու, վասն զի
զարէ դար մարդուս վիճակը միշտ բա-
րելաւնալու հետ է. մեր պապերն իրենց
նախահարցմէ աւելի ապէկ ապրեցան,
մեր վիճակն ալ քան զմեր հարցը լա-
ւագոյն է, և մերինէն աւելի բարի վի-
ճակ մը կը նախատեսենք մեր որդւոյը:

— Իիովին համոզեալ եմ այսմ, ը-
սաւ Ոնորիտս Պիւզէ, և այս յոյսը զիս
կը սրտապնդէ. կը քաջալերուիմ երբ
կը մտածեմ որ աշխատութեամբս կ'ա-
զատեմ որդիքս իմ քաջած դժուարու-
թեանցս մէկ մասէն. եթէ ուրիշներուն
անգործ կեցած ժամանակը ես ոգե-
սպառ կ'ըլլամ, կ'ըսեմ մտքէս թէ ու-
րեմն անոնք իրենց ծնողացմէ ստակ
ժառանգած են, երբ իմ ծնողքս բան
մը չթողուցին ինծի. այս յայտնի է
միշտ որ բազմաթիւ ընտանիք մ'ունե-
նալուս՝ պէտք է որ անխոնջութեամբ
աշխատիմ որպէս զի սնուցանեմ զի-
րենք. և ամենքը գիտեն որ անձիս չեմ
խնայեր:

— Ըսածիդ ստուգութեանը ամենքը
կը վկայեն, Ոնորիտս, և փափաքելի էր
որ ամենքը քու արխասրտութիւնդ ու-
նենային:

— Շնորհակալ եմ, Պ. Տիւբրէ. ը-
րածս՝ պարտքս կատարել է. բայց եթէ
իրաւ է որ ապրելու միջոց ունեցող-
ներն ալ չեն աշխատիր, և եթէ ճշմա-
րիտ է որ Աստուած անզգամները կը
պատժէ ու բարինները կը վարձատրէ,
չեմ ըմբռնել թէ ինչու համար իր ար-
դարութեամբը զամենքնիս ալ յար և
նման վիճակի չհասցընէր: Օրինակի
համար, ոմանք՝ ինչպէս ես, շատուոր
ընտանիք մ'ունին հոգալու. այլք՝ մէկ
կամ երկու տղաք ունին, կամ նաեւ՝
ինչպէս Պ. Տիւրուր, բոլորովին անզա-
ւակ են:

— Ո՛հ, սիրելի, գոչեց Տիւրուր, իմ
անզաւակ ըլլալուս մի նախանձիր. ե-
թէ իմ տեղս ըլլայիր՝ կ'իմանայիր թէ
ինչպէս թշուառ եմ. կ'ուզէի որ ես ալ
քեզի պէս օրուան մէջ տասնըվեց ժամ

ստիպեալ աշխատէի, և զաւակներ ունենայի՝ որոնք օր մը իմ մխիթարութիւնս ըլլային:

— Մի կարծեր, Պ. Տիւրուր, թէ ըսածս նախանձու համար էր: Թէպէտ զաւակներս ծանր բեռ մ'են, բայց իրենք են որ զիս 'ի գործունէութիւն կը քաջալերեն. երբ չորս կողմն իրենց խաղաղն ու ծիծաղիլը կը տեսնեմ, իմ վիճակս քուկինիդ հետ չեմ ուզեր փոխել: Գիտցիր որ շատ անգամ ցաւեր եմ վրայ, ուստի միայն իբրեւ օրինակ յիշեցի զքեզ, և վասն զի աչքիս հանդիպեցար: Բայց՝ ինչպէս որ կ'ըսէի, Պ. Տիւրուր, ոմանք շատ տղաք ունին և այլք քիչ. ոմանք տկար են, այլք՝ առողջ ու կտրիճ. կան ոմանք որոնք երբեք յաջողութիւն չեն ունենար, մանաւանդ թէ շատ տեսակ դժբաղդութեանց կը հանդիպին. այլք ընդհակառակն ինչ բանի ձեռք զարնեն՝ կը յաջողընեն, և քնացած ժամանակնին բաղդերնին կը բանի: Իրաւունք է ասիկա. և ինչո՞ւ համար ասանկ պիտի ըլլայ:

— Որոշիտ, զու այս զանազանութեանց արդարութիւնն ու պատճառը կը հարցընես. ասոնք երկու այլ և այլ խնդիրներ են՝ որոնց զատ զատ պատասխանը պիտի տամ: Ոչ, բարեկամդ իմ, արդարութիւն չէր ըլլար՝ եթէ այս կեանքով ամեն բան լմննար. բայց ամենայն ինչ կը փոխուի եթէ աչքերնիս երկինք վերցընելու ըլլանք: Այս աշխարհիս վրայ եղած անհաւասարութիւնը անդին հաստուցանելի արդարութեամբ կը հաւասարակշռի:

Այս ակնկալութիւնը մեզի համար ամենուս համար ալ հարկաւոր է, թէ աղքատաց և թէ մեծատանց համար. վասն զի ամենքնիս ալ մեր կրելիք վիշտերն ու նեղութիւններն ունինք: Հիւանդութիւնք, տկարութիւնք, մեր բարեկամացն ու մերձաւորացը կորուստը, ամեն տեսակ ցաւ, դառնութիւն և տանջանք. ամենքնիս ալ կենաց փորձանաց մասն ունինք: Ամենքնիս ալ նոյնպէս կը զանգատինք մեր վիճակին

վրայ և լաւագունին կը փափագինք. վասն զի մարդուս ստեղծումն այնպէս է որ իր երջանկութեանն համար փափաքն անհրաժեշտ հարկաւոր է. և յիշուի ծնանելէն ետքը մինչև ցմահ միշտ փափաքելու հետ է. աղքատութեան մէջ՝ բարեկեցութեան կը փափաքի. պէտք եղածն ունեցած ժամանակը՝ աւելորդին կը փափաքի. և երբ աւելորդն ալ կ'ունենայ՝ առաւելագունին կը փափաքի. վասն զի իր բնութեան մէջ կայ միշտ փափաքիլ: Բոլոր սրտով փափաքած բաները՝ մէյմը ձեռք ձգելէն ետքը, ալ բան մը չեն երևնար աչքին. կ'արհամարհէ զանոնք և ուրիշ բաներ ստանալու համար սիրտ կը հատցընէ ու կը հառաչէ՝ զորոնք յետոյ նմանապէս կ'արհամարհէ: Ստանալէն ետքը աւելի ևս փափաքը կը գրգռուի, այն աստիճան որ աւելի դո՛հ կ'ըլլայ վայելելու մօտ եղած ժամանակը՝ քան թէ երբոր բուն կը վայելէ. վասն զի փափաքին հասնելէն՝ անտարբերութիւն կը ծնանի, և անոր ալիսկոյն յափրանք կը յաջորդէ, ախորժ չզգալով հանդերձ:

Այս անհուն իղձերն՝ ինծի համար նոր հաւաստիք մ'է հոգւոյս անմահ ըլլալուն. հոգւոյս խորը անսահման պարպութիւն մը կայ զոր բան մը երբեք չիկրնար լեցունել. կը զգամ յիս յարատեւ անձկութիւն մը առ երջանկութիւն՝ զոր չեմ կրնար հասկընալ, բայց որուն առջև աշխարհիս գերագոյն երջանկութիւնն ալ խեղճ ստուերագիր մը պէտք է որ ըլլայ: Այս աշխարհիս վրայ ըստիս իմ հոգիս աքսորելոյ մը կը նմանի որ հեռաւոր հայրենեացը հաճոյիցը կարօտով կը հառաչէ: Կը յուսամ ուրեմն լի վստահութեամբ առ աստուածային բաւութիւնն. տնկելով 'ի ներքս 'ի յիս փափաքներ՝ զորս աշխարհս կարող չէ գոհ ընելու. անկարելի է որ ուզած ըլլայ զիս անվախճան տանջանաց դատապարտելու, այսինքն է փափաքելու միշտ առանց վայելման հասնելու, նշմարել երջանկութիւնը՝ առանց ձեռք բերել կարենալու:

Այս ալ աւելցնեմ՝ Ռնորիոսի առաջին խնդիրը բոլորովին լուծելու համար, թէ Աստուած միայն յերկինս հաստատած չէ նեղութեան հատուցմունքը, մանաւանդ թէ շատ անգամ աշխարհիս վրայ բարիք գործողները, որոնք որ աշխատասէր են, կարգաւորեալ ու խելացի, իրենց ճգանցն հատուցմունքն այս կենաց մէջ կը սկսին ընդունիլ, մինչդեռ զրեթէ միշտ զժաղդութիւննիս մեր սխալանացը պատճառաւն է. ժամանակաւ պիտի ապացուցանեմ նաեւ այս ըսածս։ Գանք հիմա երկրորդ խնդրոյն. ինչո՞ւ համար է այս աշխարհիս վրայ մարդկանց մէջ եղած զանազանութիւնը։

Այս զանազանութեան պատճառն է, բարեկամքդ իմ, մարդուս ընկերական էակ ըլլալը, այսինքն է՝ իր ընկերացն հետ ապրելու համար եղած ըլլալը։ Իր վախճանն է ընկերութիւնը. յայնմ միայն կրնայ իր էութեան կատարելութիւնն ստանալ։ Իրաւցնէ՝ յընկերութեան մարդուս զանազան յարմարութիւններն իրենց կիրառութիւնը կը կը գտնեն, եւ մարդուս սրտին մէջ եղած բարեսրտութեան եւ մարդասիրական զգացումները պորձածութեան առիթ կ'ունենան։ Որպէս զի այս զգացումները կարենան առաջ գալ՝ պէտք էր որ մարդիկ իրարու կարօտ ըլլային, որպէս զի փոփոխակի մէկմէկու ծառայութիւն ընեն. համառօտ ըսել՝ պէտք էր որ այս աշխարհիս վրայ տկարներ ու զօրաւորներ, մեծամեծք եւ փոքրկունք, զիտնականք և տգէտք, տնանկը և մեծատունք ըլլային։

— Ահաւասիկ, գոչեց Անդրէաս, ապահով էի այս բանիս վրայ. կը տեսնես Ռնորիոս, պէտք է որ ինծի ու քեզի պէս աղքատներ ըլլան որ աշխատին, որպէս զի մեծատունք բան մը չկորսընցնեն։ Ի՞նչ. դու այս բանիս բացատրութեանը կը կարօտիս, որ լուսոյ պէս պայծառ է։ Համբերութիւն. դեռ ուրիշ աղէկ բաներ ալ պիտի լսես։

— Անդրէաս, ըսաւ մեղմով ու լուրջ զիմք Տիւբրէ, կարծեմ թէ բաւական

խնամք ցուցած ըլլամ աղքատաց վերայ, և առանց վիճակ խտրելու ամենայն մարդկանց բարեկամ երեցած ըլլամ, որպէս զի չունեցած կարծեացս համեմատ իմ վրաս դատաստան չըլլուի։

— Ո՛հ, Պ. Տիւբրէ, փութաց ու պատասխանեց Անդրէաս, հաւտա որ ամենեւին հրամանքիդ ապերախտ ըլլալու համար չէր ըսածս. գիտեմ թէ ինչ աստիճան պարտական են հրամանքիդ բովանդակ Միքըլոյի աղքատները։ Կ'աղաչեմ որ ուրեմն ըսածս պարզ կատակաբանութիւն համարիս, անշուշտ եղիւ որ ծիծաղելու համար միայն ըսի։

— Կը հաւատամ, Անդրէաս, բայց ամեն բանի ժամանակ կայ, և ծանր հակաճառութեանց ժամանակ կատակաբանութիւնն անճաշ է։ Երբ պատճառաբանելու տեղ կը կատակաբանեմք, իբրեւ փաստ չունեցող կը համարուինք։ Ես որ աղէկ փաստեր ունիմ՝ հակաճառութենէ ամենեւին չեմ վախնար և կը վիճեմ որչափ երկայն աւտեն որ կը հաճիք լսել։ Ինծի ուղղած ամենայն առարկութիւննիդ մէկ կ'ընեմ և որչափ որ կրնամ կը պատասխանեմ։ Բայց կը կրկնեմ դարձեալ որ նիւթն երկայն է, և չեմ կրնար ամենայն ինչ միանգամայն ըսել. կը խընդրեմ ուրեմն ձեզմէ որ ամենայնի ժամանակին սպասեք, որով ամենեւին բան չէք կորսընցնել։

Այսպէս ահա ձեզի ըսած ժամանակս՝ եթէ ուզեց Աստուած որ մարդերջանկութեան արժանի ըլլայ, ըսինաւ թէ ամենայն ինչ ըրած է ի ձեռնատուութիւն, որպէս զի իր պանդրիւ տութեան օրերն այս աշխարհիս վրայ հանգստեամբ անցընէ, եւ ծանուցի ձեզի որ պիտի ապացուցանեմ։ Եւ արդարեւ կ'ուզեմ ցուցընել ձեզի թէ ամենուրեք աղէկը՝ գէշին մօտ դրած է, և նեղութենէն ետեւ հաճոյքը. և թէ այնպէս կարգադրած է ամենայն ինչ որ բարեաց բովանդակութիւնն աւելի է քան զչարեացը. և թէ մեր կրած թշուառութեանց շատին պատճառը մեք ենք. և հապարումէկ միջոց տուած է մեզի մեղ-

մելու համար անպատճառ մեր վրայ եկած թշուառութիւնները : Եթէ փափաքիս հասնելու ըլլամ՝ ինչպէս որ կը յուսամ, աւելի արիասիրտ կ'ըլլաք այս կենացս դառնութիւնները կրելու, ուր ոչ որ անխառն երջանկութիւն կրնայ ունենալ :

— Քաջ իսկ կը հաւատամ որ այս աշխարհիս վրայ երջանկութիւն չկայ, դուքն ժարլան . միայն սրտնեղութիւն ու տհաճութիւն է ունեցածնիս . և երջանիկ սեպելու ենք զմեզ՝ երբ ներկայ ժամանակիս սովոյն պէս աղէտք չեն կրածնիս : Այս բանս պակաս էր միայն :

— Իրաւունք ունիս ըսելու, Պ. Ժարլան, թէ մարդս աշխարհիս վրայ կատարեալ երջանկութիւն չկրնար վայելի . միայն աշխատելու պարտաւորութիւնն իսկ արդէն իրեն համար շատ էր . բայց որովհետեւ այս բանս մեր բընութեանն օրէնքն է, պէտք է որ հաճութեամբ կամ բռնի հպատակինք : Արդ որչափ աւելի կամովին հպատակինք՝ այնչափ աւելի նուազ ծանր կ'երևայ մեզի նեղութիւնը, մեզի մօտ բարեաց անհուն աղբիւրներ կը գտնենք, զորս մեր գանգատներովը կը թունաւորենք և յաճախ անխոհեմութեամբ կը ցամաքեցնենք : Չմոռնանք նաև որ մարդըս 'ի մարմնոյ և 'ի հոգւոյ բաղկացեալ է . առաջնոյն վրայ շատ կը մտածենք, երկրորդին վրայ քիչ . զլուխնիս եկած ամենայն վշտաց մէջ մարմնոյ փորձանքը կը տեսնենք, և չենք հաշուի առնուր հոգւոյն այն նեղութիւններէն կրած օգուտները :

— Բայց, Պարոն, ըսաւ Լէոնարտոս, միթէ պէտք չէ որ մեր մարմնոյն ալ զբաղինք եւ զայն աղէկ վիճակի մէջ պահելու ջանանք . առանց այնմ բան մը չենք կրնար ընել : Եթէ մեքենայիս վրայ խնամք չտանիմ, անիւները չեղտանմ, քիչ ատենէն կանկ կ'առնու :

— Իրաւ է, Լէոնարտոս, պէտք է որ մարմիննիս խնամենք . ինչո՞ւ համար Աստուած աշխատութեան պարտքը դրաւ վրանիս . որպէս զի մեր պէտքն հոգանք . բայց միթէ մարմնոյ համար ա-

մեն ըրածնուս մէջ կ'արդարանանք : Մեր գրեթէ ամեն ըրածին վախճանն է վայելք ճարել, և ամեն ատեն այս վայելքը՝ զեղծանելնուս համար, մեզի ի տոյժ են եւ ի ֆրաս : Հանգիստ կը փնտրուենք ու մեղկութեան կը զարնենք, առողջութիւննիս ալ անշարժութեամբ կը խանգարենք : Ապրելու համար ուտելու պէտք ունինք, և շատ անգամ սեղաններ վայելելով չափը կ'անցընենք . յետոյ չափազանցութենէ առաջ եկած անհանգստութիւնը կը ստիպէ որ զգուշանանք : Ի՞նչ են գրեթէ մեր ամեն հիւանդութիւնները . — մեր անխոհեմութեանը կամ զեղծմանը հետևանք . չափազանցութիւն ուտելու խմելու, վայելից, հանգչելու, նոյն իսկ աշխատելու . վասն զի երբեմն կարողութիւններնէս աւելի կ'աշխատինք . ամեն տեսակ անխոհեմութիւն ու զեղծմունք :

Ուրիշ կողմանէ՝ յանկարծակիս պաղ առնելներ, հովու անցուղարձին մէջ կենալներ, պաղ ըմպելիք կամ տաքցած ժամանակնիս բաղնիք երթալ, խոնաւ կամ վատառողջ տեղ բնակիլ, օդ ու լոյս չունեցող տուններ, գրեթէ ամեն ըրածնուս մէջ զգուշութեան պակասութիւն . անհատնում են թէ որ համբելու ըլլամ այն ամեն մեր տուած պատճառներն՝ որով կը հիւանդանանք : Կը տեսնայիք որ այսպիսի առիթներով պատճառեալ հիւանդութիւններն անհամեմատ աւելի են քան թէ յանկարծակիս վրանիս եկածները :

— Այն ատեն, ըսաւ Անդրէաս, ինչո՞ւ համար մարմիննուս կազմութիւնն անանկ է որ այսչափ բաներ կը կրէ :

— Անդրէաս, ըսածիդ պատասխան հարցմունք մը կ'ընեմ : Եթէ մարմիննիս ցաւ չզգար՝ կրնար հաճոյք զգալ :

— Ստոյգ է, Պ. Տիւբրէ, այս բանս չմտածեցի . կը տեսնեմ որ առանց մըտադրութեան խօսեցայ :

— Ասիկա շատերուն կը հանդիպի : Կը տեսնէք, բարեկամքդ իմ, որ աշխարհիս վրայէն ցաւը վերցընելը, հաճոյքն ու երջանկութիւնը վերցընելը ըսել է : Այս առթիւ նաև ձեր ուշադրու-

Թիւնը կ'արթնցնեն՝ որ դիտէք եթէ ինչպէս Նախախնամութեան զարմանալի բաշխմամբ բարին չարէն շատ աւելի է : Եւ իրացընէ . բարին՝ անթիւ ու անհուն պարագայից մէջ Աստուծոյ ձրի պարգևն է , և ամեն վայրկեան կը վայելնէր առանց ամենևին հոգ ընելու : Կը վայելենք բնութեան տեսարանը , շնչած օդերնիս , զմեզ լուսաւորող արևը , անոր մեղի պարգևած քաղցր ջերմութիւնը , մայրեաց զովութիւնը , ծաղկանց անուշահոտութիւնը , պտղոց համեղութիւնը . վերջապէս՝ սրտերնիս կը վայելէ նաև ի ներքուստ Աստուծոյ ըզգայուն ընելովը բարեկամութեան հաճոյքն և մեր ազգականացն ու բարեկամաց ընկերութեան քաղցրութիւնն ու զմայլումը :

Կը տեսնէք որ բարին ամենուրեք ինքիրեն կ'ընծայուի առանց ամենևին մեր կողմանէ զոյն վայելելու համար ջանք ունենալնուս . և օր ըստ օրէ մեր մտայր մէջ անոր քանակը կը շատնայ : Դադրինք ուրեմն , բարեկամը իմ , առ Աստուած անիրաւելնէս , և ալ չըսենք թէ չարն աւելի է քան զբարին , մանաւանդ թէ ընդհակառակն է . և ի բաց առեալ աշխատելու պարտաւորութիւնը՝ որ ըստ ինքեան չարիք չէ , վասն զի կեանք մը առանց աշխատութեան մահուչափ ձանձրալի կ'ըլլար , գլուխնիս թափուած չարիքը մեր սխալանացն արդիւնքն են , որոնցմէ ազատ մնալու համար փոյթ ու խոհեմութիւն պէտք է :

Ժարլան՝ որ զլուին եկած թշուառութեանց պատճառ միշտ զուրիշները կ'ուզէր սեպել՝ չկրցաւ լռել : — Ի՞նչ , Պարոն Տիւբրէ , կարծես թէ մեր վրայ եկած փորձանքը սխալմունքնէս է . հըրդեհին տանս կէսն այրած ժամանակը ես ի՞նչ յանցանք ունիմ . դարձեալ՝ ո՞րն է յանցանքս երբ հիւանդութեամբ եղներս կը սատկին , կամ երբ կառքս կը ջախջախի ու ձիս կ'իյնայ կը մեռնի . իմ կողմանէս ի՞նչ յանցանք կայ երբ ցորենատանս որմը կը կործանի ու կոփս կը ջախջախէ . միթէ ճակատագիր չ'ասիկա :

— Սիրելիդ իմ Ժարլան , ոչ զքեզ և ոչ զդք օրինակ կ'ուզէի առնուլ . բայց որովհետև անձամբ զինքդ յիշեցիր՝ կը պատասխանեմ : Անշուշտ է որ ուղղակի յանցանք չունիս հրդեհին տանդ կէսն այրելուն մէջ . բայց զաւակդ եթէ զըպրոց գացած ըլլար և ձեռքը ծծմբային լուցկիք տրուած չըլլային՝ այդ արեւածը չէր հանդիպեր : Դարձեալ , հրդեհէն այն անհնարին փեսաը չէիր կրեր եթէ կանխաւ խոհեմութեան համար խորհուրդ տուողներուն մօտիկ ընելով ապահովագրած ըլլայիր տունդ : Կը հաւանիմ որ եղներուդ սատկելուն կամ ցորենատանդ կործանելուն ու կովուդ մեռնելուն պատճառը դու չեղար . բայց ինչո՞ւ համար յամառեցար աւանապետին աղգարարութենէն ալ ետքը և ցորենատանդ մօտ առանց ցամքեցնելու թողուցիր այն լճացեալ մօրուտը , որ խոնաւութիւն կը պատճառէր և եղներուդ հիւանդանալուն պատճառ եղաւ , և մզմամբ հողը ճաթեցնելով փրասեց պատին . և զարմանելու անհոգանալովդ՝ ինկաւ կործանեցաւ ու կովդ ջախջախեց : Եւ ոչ իսկ կառքիդ կոտորոյն ու ձիոյդ սպաննոյն դու եղար . բայց ինչո՞ւ համար անանկ երեսի վրայ ձգեցիր գաւթիդ մուտքը . և ինչո՞ւ համար այդպիսի վիճակի մէջ եղած ժամանակը , ան աստիճան կառքդ բեռուցիր : Կըրնաս հիմա ըսել թէ ճակատագիր է , և թէ քու կողմանէդ յանցանք չունեցար կրած արեւածներուդ մէջ , կամ անոնց պատճառաց հետեանաց մէջ : —

Ժարլան շփոթած չհամարձակեցաւ պատասխան տալու . վիէոլէն զինքը տազնապէն ազատեց մտադրութիւննին ուրիշ կողմ դարձնելով : — Սակայն , Պ . Տիւբրէ , ըսաւ , չես կրնար թխտել եթէ անակնկալ դիպուածներ տը չհանդիպին առանց ամենևին մեր կողմանէ պատճառ տալերնուս : Ասանկ ահա այն դժբաղդ դիպուածն որ Լուդուիկ Մորանի մահ պատճառեց յանցանք չըլլալէն դուրս նաև ընդհակառակն անձնուիրական գործ մ'էր :

— Պ . վիէոլէն , ան որ իրաւ է՝ չեմ

ուրանար . բայց եթէ անակնկալ դիպուածներ կան , այլ շատ քիչ են անոնք որոնց հետևանքը նախատեսութեամբ չկարենանք նուազեցնել : Այսպէս լուր . Մորանի մահուան հետեւանքն իր ընտանեացն համար զգալի կը նուազէին՝ եթէ անխոհեմութեամբ նեղութեան մէջ ձգած չըլլար : Նաև հիմակուան ժամանակաւ ալ այն պարագաներն որոնց մէջ կը գտնուինք՝ ըսածս կը հաստատեն . վասն զի եթէ հիմակուան կրած կերպ մը սովերնիս այն դժբաղդութիւններէն է որ մեր ամենայն խոհեմութեամբն հանդերձ չենք կրնար խափանել , սակայն մեզմէ կը կախուի անոր արդիւնքը ծանրացնելը կամ նուազեցնելը . և այս բանս ուրիշ անգամ մանրամասնաբար կը քննենք :

Տարակոյս չկայ որ մարդիկ շատ փաստեր արկածներ կը կրեն իրենց ամենայն զգուշաւորութեամբն հանդերձ . որոնցմէ ոմանք սոսկալի են , ինչպէս մրիկք , ողողմունք , սովք , փոխադրական հիւանդութիւնք , որոնք ամբողջ քաղաքի մեծ ֆլաս կը հասուցանեն . և այլք՝ ինչպէս են վէրք , դիպուածական հիւանդութիւնք , հրդեհք , և ամենայն աղէտք որ կը ֆլասսեն ոմանց անձանց կամ ընչից , անակնկալ պատահարներն , զորս անհնարին է կերպով մը նախատեսել և շատ անգամ խափանելն իսկ անկարելի : Կը տեսնէք որ ես ուսուցեցնել չեմ ջանար առանց մեր պատճառ տալուն կրած դժբաղդութիւններն ուս թիւր :

— Սակայն դեռ չխօսեցար ծերութեան և անոր ընկեր տկարութեանց վրայ , ըսաւ հայրն Ֆրաբէն . որ անտարակոյս մեծ դժբաղդութիւն է , վասն զի անբուժելի է :

— Դիտմամբ չխօսեցայ անոր վրայ : Ծերութիւնը դիպուածական չարիք չէ . մարդկային կենաց տևողութեան հետեւանքն է . բայց այնպէս դոյզն է այս թշուառութիւնը , որ եթէ այնմ չհասնէինք՝ կը նեղուէինք :

— Ո՛հ , ստոյգ է աս բանս , ըսին հանդիսականները ամենքը միաբերան :

— Իրաւունք ունէի ուրեմն ծերութիւնը անոնց թուոյն մէջ չհամրելու . և այս նկատմամբ ներեցէք որ դիտողութիւն մ'ընեմ : Թշուառ և տառապեալ անձանց իսկ ի մահուանէ զգացած վախը՝ միթէ ապացոյց չէ եթէ կեանքը ինքնին՝ ամենամեծ բարիք է , հանդերձ ամենայն չարեօք որոնց համար կը գանգատինք :

Իրաւցընէ ծերութիւնը հետը մէկտեղ շատ տկարութիւններ ունի որ զմարդ աշխատելու անկարող կ'ընեն . բայց անիկա աշխատութեան ժամանակ չէ՝ այլ հանգստեան , եւ պէտք էինք այնմ պատրաստուիլ : Եթէ երիտասարդութեան ժամանակ նախատես , աշխատասէր և խնայող եղած ըլլանք , պէտք է որ նոյն ատեն ալ ապրելու համար միջոցներ ձեռք բերած ըլլանք : Եթէ դժբաղդութեանց պատճառաւ չը կըրցանք , հիմա ընկերութիւնը ձեռնտու կ'ըլլայ թոշակի արկղներով , ապահովագրութեամբք և շատ մը ուրիշ միջոցներով , զորս պիտի ծանօթացնեմ ձեզի :

Ոչ աղբատաց համար միայն ծանր տանջանք է ծերութիւնը , այլ և ամենայն մարդկանց կենացը գլխաւոր մտածութիւնն է : Ծերութեան հեռաւոր հոգը՝ մարդու իր ընտանիքը պահպանելու և կարգաւորելու փափաքին հետ խառնուած , կենաց առաջին խայթն ու գրգիռն է : Իր տղոցը վիճակն ապահովցնել և ծերութեանը ժամանակին համար հանգիստ ճարելն է՝ որ զմարդ մասնաւորապէս աշխատութեան կը յորդորէ : Կը տեսնէք որ Աստուած աշխատութեան օրէնքն հաստատելով՝ իրեն օգնական զօրութիւն մը տուած է . և այս զօրութիւնն է ապագային մտածութիւնը :

Արդարեւ մարդս անբանից պէս վայրկենական պիտոյիցն հաճոյիցը մէջ թաղուած չէ . բանականութիւն ունի որով իրեն ներկայ պիտոյքը կը լեցընէ , և ապագային համար ալ կանխաւ կը նախատեսէ : Բայց շատ անգամ բանակաւնութիւնը մշակելը կը մոռնայ , մանա-

ւանդ թէ ստէպ գէշի կը բանեցնէ . յայսմ միայն յանցաւոր է . գանձ մ'ունի յինքեան, ինչո՞ւ համար չի գործածէր . և սակայն Աստուած զինքը միշտ առ այն կը հրաւիրէ : Մեր դժբաղդութիւններն իր բարութեանը յարատե հրաւէրքն են որպէս զի մեր հոգւոյն գեղեցիկ գեղեցիկ կարողութիւնները գործածենք : Մարմնոյ առողջութիւնը խանգարող հիւանդութիւնը՝ խոհեմութեանն ժուժկալութեան դառնալու ազդարարութիւնը են . ծերութիւնն իսկ զմեզ 'ի նախատեսութիւն յորդորելու մի միայն յատուկ է . նոյնպէս են նաև երբեմն աշխարհիս մէկ կողմը ամայայնող չար պատահարներն ու արկածները : Այս դժբաղդութիւններն՝ որ եթէ մարդուս մարմնոյն նկատմամբ մտածելու ըլլանք փնասակար են , երբ իբրև բարոյական էակ խորհելու ըլլանք զինքը՝ մեծապէս օգտակար են :

— Ի՞նչպէս օգուտ կրնան ունենալ , ըսաւ Պ . Տիւրուր , հիմակուան ժամանակիս հացի կարօտութիւնը , ինչպէս նաև ողորմունք , մաղձախտ , գեանախընձորի և որթոյ հիւանդութիւնը . շատ դժուար է ըմբռնելն ինչ շահ որ կրնան բերել այս հարուածները :

— Վասն զի քու կրած չարիքդ միայն կը տեսնես , առանց ուշ դնելու անկից ծագած բարւոյն : Կրօնից ըսածները շատ անգամ մոռնալով՝ կը կարծենք թէ երկիրս զբօսանաց վայր մը պէտք է ըլլայ , և պարծելով մը հանճարոյ հնարագիւտութեան վրայ՝ որ զաշխարհս կ'այլափոխէ , չենք յիշեր այլ ևս զԱստուած , և խաբող ապահովութեան մը մէջ թմրած կը մնանք . այն ատեն Աստուած այն բարդաւաճ յաջողութեան ժամանակ հարուածներ կը խաւրէ վըրանիս , որպէս զի մեր հպատակութեան զգացմանցը դառնանք :

Բայց բարեկամք իմ , այս հարուածներն որ աշխարհիս ցաւ կը պատճառեն , մարդուս սրտին մէջ ընկերակալութեան բնական զրդումը կ'արթնցընեն : Գիտէք ինչ ազնուական զգացումներ որ պատճառեցին մեր գեղեցիկ

հայրենեացը մէջ այն դառնադէտ արկածները՝ զորոնք կը յիշէք . սրչափ ստակ հաւաքելներ , ինչչափ ստորագրութիւնք , և որչափ պարզեք ու ամենագրի ձեռնտուութիւնք . այլ և այլնա հանգաց ինչ փոյթ ու խնամք իրարու օգնելու : Այս փոփոխակի մէկմէկու օգնելու նախանձարդութիւնը տեսնելով՝ քաղցրութիւն մը կը զգանք սրտերնուս մէջ , և կարծես թէ կը մոռնանք այն արկածներն որոնք ասանկ հրաշալի բարեգործութեանց պատճառ կ'ըլլան :

— Այս նկատմամբ իրաւունք ունիս , ըսաւ Տիւրուր . բայց հանդերձ այսու ամենայնիւ չեմ իմանար թէ ինչպէս հացի կարօտութիւնն օգտակար կրնայ ըլլալ մարդկանց համար :

— Ոչինչ աւելի կամ պակաս միւս հարուածներէն : Եթէ աշխարհիս վրայ միշտ սակաւադէպ պատահարներ ըլլային , հանդիպածները յանկարծահաս փորձանաց պէս կը փնասէին մեզի և ամենեին խրատ մը չէինք քաղեր աւնոնցմէ . սակայն մի և նոյն դիպուածոց յար և նման պարագայից մէջ հանդիպելը տեսնելով՝ զգուշութիւն կ'ընենք . փորձոյ խրատն օգտակար ընելով , այն արկածից կրկնութենէն կ'ազատինք՝ որոնք երբեմն ստէպ կը պատահէին : Իմաստուն խնամովք տղաքը հագալով , լաւագոյն կանոն մը բռնելով՝ անթիւ հիւանդութեանց առաջը կ'առնունք , որոնք ատեն մը ժողովրդեան տասնին մէկը կը ջարդէին : Այսու է որ մարդուս կենացը միջին տեղութիւնը շատ աւելի երկնցած է . օրինակի համար այս դարուս սկիզբը Գաղղիոյ մէջ՝ միայն քսանուինն տարի էր , և հիմակուան ժամանակս երեսուն ու եօթը կը համրուի :

Ի հարկէն ստիպուած մարդուս միտքը շատ ուրիշ բաներու ալ իշխեց . բազմաթիւ կողմանց օգն առողջարար ըրաւ , ուր առաջ անպակաս էին թըշուառութիւն և հիւանդութիւնք : Ձեզմէ շատերը կը յիշեն ինչ որ էր այս հովիտը՝ մեծամեծ աշխատութիւններով այսպէս կերպարանափոխուելէն առաջ : Ասիկա դոյզն օրինակ մի է մարդուս

հողագնտին երեսն ըրած այլափոխութեանցը : Ամենուրեք ու միշտ պէտքը գրգիռ եղած է մարդուս իր հանճարն արթնցնելու :

Մեծամեծ սովերու վախն՝ որ երբեմն շատ աւելի յաճախ ու ահաւոր կերպով կը հարուածէին երկիրս, մարդուս մասնաւորապէս ջանքն ու ճիգը սրեց . անհուն դաշտեր մշակել տուաւ, մշակութիւնն ինքնին կատարելագործել տուաւ . նորանոր տուններ ծանօթացուց ու ծաւալեց, որովք նուազեցաւ սովերուն թէ՛ ահաւորութիւնն և թէ՛ յաճախութիւնը : Այս վախճանը տեսնելով՝ կրնա՞նք տակաւին ըսել թէ հարուածներն ինքնին ընդհանուր մարդկութեան համար իրենց օգտակար կողմը չունենան :

— Բայց, Պարոն, խորհրդածեց լէոնարտ, մարդս սաստիկ աշխատելով այդ վախճաններուն կը հասնի . չարիքէ մը կը փախչի ուրիշ չարիք գլուխը կապելով . չեմ՝ ըմբռնել թէ յորո՞ւմ է շահը :

— Կը խաբուիս, լէոնարտոս, մարդս նախատեսութեամբ կը զգուշանայ՝ ի չարեաց որոնք մարմինը կը տառապեցընեն և կենացը վտանգ կը սպառնան . մարմնական կրելիք նեղութիւններն էս մտաւորական աշխատութեամբ կ'ազատինք . սակայն կայ մէկը մէջերնէդ որ ուզենայ գանգատիլ անոր համար որ մարդս օր ըստ օրէ խոհուն և բարոյական էակ մը կ'ըլլայ :

Սակայն մեր տրտնջանօքն հանդերձ մարդուս վիճակը բարելաւնալու հետ է ըստ ամենայն մասին . հիմա կեանքերնիս անցելոյն պէս տաժանելի չէ, այլ շատ աւելի հանգիստ է և շատ փորձանքէ զերծ . այլ պէտք չէ կեղծել՝ քանի որ իրեն նիւթական վիճակը կը բարելաւնայ՝ բարոյական պատասխանատուութիւնն ալ կ'առաւելու : Մարդս շատ նեղութիւններէ ազատ կրնայ ըլլալ և շատ աւելի բարեկեցիկ ապրիլ, բայց պայմանաւ որ մտաւորական կարողութիւնները լաւագոյն կերպով ի գործ ածէ :

Այսպէս ընկերութեան օր ըստ օրէ

յառաջադիմելով հաստատած կարգերովը՝ կրնայ աշխատութեամբ, կարգով ու խնայութեամբ այն ժամանակին համար ալ ապրուստ ունենալ՝ երբ ծերութեամբ ու հիւանդութեամբ անկարող կ'ըլլայ աշխատելու, և նաև այն ժամանակներու մէջ ալ որ գործ չըլլար աշխատելու : Խնայողութեան արկղները ստորնագոյն տնանկաց իսկ խնայողութեամբ աւելցուցածը օգտակար կ'ընեն : Նախահոգակ և փոփոխակի օգնութեան ընկերութիւնները նրապատուոր կ'ըլլան հիւանդութեան առթի մէջ կանխաւ անոնց բարիքն ապահովել գիտցողներուն : Քիչ ատենէն խնայողութեան արկղը՝ ծերոց համար իրենց կենացը վերջի օրերուն ապահով ապրուստ է, եթէ կանխաւ ապագայն մտածեն : Հիմկու հիմա ամեն տեսակ ապահովագրութեան ընկերութիւնքն առջնիս բաց են, որով հանդիպած պատահարաց դժնդակ հետեանքէն կ'ապրեցնենք զմեզ : Նախահոգ ըլլալը կ'ազատէ զմեզ նաև յապագայս բացարձակ կործանումէ, ներկայս յապէս թեթեւ զոհ մ'ընելով : Չեմ՝ կըրնար այսօր մանրամասնաբար ծանօթացնել ձեզի այս բարեկարգ հիմնադրութիւնները . բայց ուրիշ անգամ առիթ կ'ունենամ, և կը տեսնէք թէ որչափ միջոց ունիք ձեր անձանցն օգնական ըլլալու : —

Այսու Տիւրքէ ցուցուց եթէ ձախորդութիւնք և արկածք աշխարհիս վրայ նուազելու հետ են, և թէ ընկերութիւնը մեծաւ ջանիւք հետզհետէ կը պակասեցնէ անոնց պատճառած դժնեայ հետեանքը : Բայց որովհետև նոյն ժամանակի պարագաներն ամենուն միտքը միշտ մի և նոյն մտածութեան գրաւած էին, Միքայէլ Դէրրիէն զերծակը՝ յարլանի պէս թթու բնաւորութեամբ մէկը, սկսաւ այսպէս ըսել :

— Հրամանքիդ պէս մենք ալ կ'իմանանք որ ձախորդութեանց թիւը պակ-

1 Մերոյ խնայողութեան արկղը բժշկին այս խօսակցութիւնն ըրած ժամանակը դեռ չկար, ու յետոյ հաստատուեցաւ :

սելու հետ է, և թէ զգուշաւորութեամբ կրնանք անոնց հետեանքը թեթեւցնել. բայց ձախորդութիւն մը կայ՝ որ է սուր, ուսկից կանխատեսութեամբ չենք կրնար ազատիլ: Թողութիւն կ'ընես դարձեալ այս նիւթոյն դառնալու, բայց հրամանքդ ալ գիտես թէ որչափ սրտմաշուքի պատճառ է. արդ երբ առջի տարւոյն հունձքը բաւական չկըրնար ըլլալ ինչուան յաջորդ տարւոյն հնձոց ժամանակը, ինչպէս է այս տարի, չեմ կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս մարդու բովանդակ խոհեմութիւնը կրնայ այնմ դարման ընել:

— Հիմա կը բացատրեմ քեզի, Միքայէլ, և ասիկա նոր օրինակ մ'է ապացուցանելու թէ ինչպէս մարդկային իրք զարմանալի կերպով բաշխուած են: Հացի ու ապրանքայ կարօտութիւնը եղանակաց խառնակութենէն կը պատճառին. արդ ստոյգ է որ կլիմայից զանազանութեամբը ընդհանուր աշխարհիս վրայ հացի պակասութիւն չկայ: Մինչ օրոց անբարեխառնութեմը պատճառաւ երկրագնդիս քանի մը կողմը բաւական հունձք չըլլար, տարբեր բաշխառնութիւն մը ուրիշ կողմեր առատ հունձք կը պարգևէ. տեղոյ մը առատութիւնը ուրիշ տեղեաց նուազութիւնն ու կարօտութիւնը կը լեցունէ: Ի՞նչ պէտք է առ այս. առատ կողմերն երթալ ու նուազ եղած տեղերը ցորեն բերել:

Ստոյգ է, երբեմն հարկ կ'ըլլայ հռու երկիրներ երթալ. և երբ մարդիկ նախատես չեն եղած և երբ շատ ուշ կը մնան, ինչպէս այս տարի, ուշանալը վախ ու սղութիւն կը պատճառէ: Բայց իրաւցնէ մեծ սովէ մը պէտք չէ վախնալ. Եւրոպայի արեւելեան կողմը լիովին շտեմարաններ կան որոնցմէ կրնանք քաղել. սակայն կը մտածէք թէ առանց ծախքի չըլլար անանկ հեռու տեղեր երթալ ու մեծ քանակով ցորեն բեռցընելը. հարկ է ուրեմն որ գինը սուղնայ որպէս զի մատակարարողք ծախքերնին կարենան գոցել. արդ կ'ըմբռնէք որ այս բանս կ'ըլլայ միայն որպէս

զի ցորենը մէկ տեղէ միւս տեղ ազատաբար չըջան ընէ: Վասն զի ի՞նչ ընելու էր՝ եթէ ունեցողները չունեցողներուն չուզենային տալ:

Այս խնդրոյս վերաբերեալ շատ ուրիշ բաներ ալ ունէի զուրցելիք՝ բայց անանկ բացատրութիւններ կը պահանջեն որոնք սովորական չեն ձեզի. առնորդ ալ ըստ ժամանակին: Հիմա հիմա այսմ համոզուեցէք որ կարօտութիւնը հացի, ինչպէս նաև այլ ամէնայն աղէտք, իրենց դառն նեղութեամբն հանդերձ, օդատար են մարդու համար իբրեւ բարոյական էակ: Կը զարթուցանեն յինքեան ընկերականութեան սկզբունքը, վաճառականութեան գործունէութիւն կու տան, և կը միաբանեն զժողովուրդս՝ ի շահ հասարակաց: Գալով հիմակուան ժամանակիս պարագայից, եթէ ցայսօր եղածն չափազանց վախ տալու երևութիւն մը ներկայացաւ, վասն զի Գաղղիոյ մէջ նախատեսութիւնը պակաս եղաւ. սխալ հաշիւներ եղան, և շատ ուշ մնացին հնձոց պակասը լեցընելու հնարքը գտնելու համար. բայց արդ հիմա զժուարութիւնը բոլորովին պարզուած է, ոչ ոք ալ ապրուստին համար պէտք է վախնայ. և յապաղայս խոհեմութեամբ այս սոսկալի աղետից արդիւնքն իր ոյժը կը կորսընցնէ¹:

ՌԱՔԷ

Կը շարունակուի:

¹ Ինչպէս որ եղաւ 1855ին և 56ին. պատեւրազմ և յաջորդաբար անյաջող հունձք ըլլալով հանդերձ, աջալուրջ արթնութեամբ 1846էն աւելի չբարձրացան գիները: Վաճառականութեան ազատութիւնն 1862ին աւելի զգալի օգուտներ ունեցաւ. թէպէտ և 1861 տարւոյն հունձքը բոլորովին անյաջող եղեր էին, այլ հային գինը 1862ին գրեթէ ամենևին չաւելցաւ: